

XALQ OG'ZAKI IJODI VA FOLKLOR

Jo'rayeva Zilola Mirobit qizi

Alfraganus universiteti talabasi

Raximjanov Masrur Nugmanovich

Ilmiy rahbar: v.b.dot.PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20033232>

ARTICLE INFO

Received: 14th April 2026

Accepted: 15th April 2026

Published: 28th April 2026

KEYWORDS

folklor, xalq og'zaki ijodi, doston, ertak, maqol, topishmoq, epos, kollektiv ijod, variativlik, og'zaki an'ana, o'zbek folklori.

ABSTRACT

Ushbu tezisda xalq og'zaki ijodi (folklor)ning mohiyati, uning asosiy xususiyatlari va janrlar tizimi qisqacha yoritiladi. Folklorning kollektivlik, og'zaki tarqalish va variativlik kabi muhim belgilariga e'tibor qaratilib, o'zbek folkloridagi doston, ertak, maqol va topishmoq kabi janrlarning o'rne ko'rsatib beriladi. Shuningdek, Alpomish dostoni misolida xalq eposining badiiy ahamiyati ochib beriladi. Tezisdagi folklorning xalq ma'naviy merosini saqlash va avlodlarga yetkazishdagi roli umumlashtirib bayon etiladi.

Kirish. Xalq og'zaki ijodi (folklor) — xalqning kollektiv ijodiyoti mahsuli bo'lgan og'zaki so'z san'ati. "Folklor" atamasi inglizcha "folk" (xalq) va "lore" (bilim, an'ana) so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, dastlab ingliz olimi William Thoms tomonidan 1846-yilda ilmiy muomalaga kiritilgan. Folklor adabiyotshunoslik, etnografiya, tarix, musiqa va boshqa fanlarning o'rganish ob'ekti hisoblanadi.

O'zbek xalq og'zaki ijodi o'zining boy va rang-barang janrlar tizimi bilan ajralib turadi. Epos (doston), ertak, afsona, rivoyat, maqol, topishmoq, lapar, askiya, qo'shiq, marsiya, yig'i — bularning barchasi o'zbek folklorining asosiy janrlaridir. Bu janrlarning har biri o'ziga xos badiiy xususiyatlari, ijro shakllari va ijtimoiy vazifalari bilan ajralib turadi.

Folklor adabiy adabiyotdan bir qancha jihatlari bilan farqlanadi. Birinchidan, folklor kollektiv yaratuvchilik mahsuli bo'lib, muayyan muallifga ega emas. Ikkinchidan, folklor og'zaki ijro etiladi va avloddan avlodga og'zaki yo'l bilan uzatiladi. Uchinchidan, folklor variativlik xususiyatiga ega — bir xil syujet yoki motiv turli viloyat va davrlarda turlicha shaklda uchraydi. To'rtinchidan, folklor xalq hayoti, urf-odatlar, qadriyatlar va dunyoqarashini to'liq aks ettiradi.

Asosiy qism. O'zbek xalq eposi — dostonlar — folklorning eng yirik va ahamiyatli qatlamini tashkil etadi. "Alpomish" dostoni — o'zbek xalq eposining eng katta va mashhur namunasi. U Buxoro, Surxondaryo, Qashqadaryo viloyatlarida turli variantlarda yashab keladi. Dostonning asosiy syujeti: Alpomish botirning vatandan uzoqda yurt kurashida g'arib qolgani, uning yurtiga bosqinchi Ultontoz kelgani va nihoyat Alpomishning qaytib kelib, Ultontozni yengishi hikoya qilinadi.

Xalq og'zaki ijodi faqat badiiy ijod mahsuli emas, balki xalqning tarixiy xotirasi va ijtimoiy tafakkurini aks ettiruvchi muhim manbadir. Folklor asarlarida xalqning qadimiy

dunyoqarashi, urf-odatlari, marosimlari va axloqiy qadriyatlari saqlanib qolgan. Shu jihatdan folklor etnografiya va tarix fanlari uchun ham muhim manba hisoblanadi.

Folklor janrlarining shakllanishi xalqning turmush tarzi va ijtimoiy ehtiyojlari bilan bevosita bog'liq. Masalan, mehnat qo'shiqlari insonlarning kundalik mehnat jarayonini yengillashtirish va ruhiy qo'llab-quvvatlash maqsadida yaratilgan. Marosim qo'shiqlari esa tug'ilish, nikoh va dafn marosimlari bilan bog'liq holda ijro etilgan.

Folklorning muhim xususiyatlaridan biri — uning sinkretik tabiatidir. Ya'ni xalq ijodida so'z san'ati, musiqa, raqs va teatr unsurlari bir-biri bilan uyg'un holda namoyon bo'ladi. Masalan, lapar va askiya janrlarida ham ijro, ohang va badiiy so'z birligi kuzatiladi.

Shuningdek, folklor asarlari anonimlik xususiyatiga ega bo'lib, ularning aniq muallifi bo'lmaydi. Ular xalq tomonidan yaratiladi va og'izdan-og'izga o'tish jarayonida takomillashib boradi. Shu sababli bir folklor asarining turli hududlarda bir necha variantlari uchrashi tabiiy hol hisoblanadi.

Folklor va yozma adabiyot o'rtasida doimiy o'zaro ta'sir mavjud. Ko'plab yozuvchi va shoirlar xalq og'zaki ijodi syujetlari va obrazlaridan ilhomlanib, yangi adabiy asarlar yaratganlar. Xususan, Alpomish dostoni kabi eposlar yozma adabiyotda ham qayta ishlanib, badiiy talqin etilgan.

Zamonaviy davrda folklor nafaqat og'zaki, balki yozma va raqamli shakllarda ham saqlanib, o'rganilmoqda. Folklorshunoslik fani esa xalq ijodini ilmiy asosda tahlil qilish, tasniflash va tizimlashtirish bilan shug'ullanadi.

"Manas" dostoni qirg'iz xalqining ulkan eposi bo'lib, u O'rta Osiyo xalqlari eposlarining eng yirik namunasi hisoblanadi. Manaschi deb ataluvchi professional ijrochilar tomonidan ming yillar davomida avloddan avlodga o'tib kelgan bu doston UNESCO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida e'tirof etilgan.

O'zbek ertaklari ikki asosiy turga bo'linadi: sehrli (fantastik) ertaklar va maishiy ertaklar. Sehrli ertaklarda ajdaho, dev, pari kabi fantastik obrazlar keng qo'llaniladi. "Tohir va Zuhra", "Oy bilan Quyosh", "Zumrad va Qimmat" — o'zbek sehrli ertaklarining mashhur namunalari. Maishiy ertaklarda esa oddiy xalq hayotidagi komik yoki satirik voqealar tasvirlanadi.

Maqollar — xalq donishmandligining qisqa va ta'sirchan ifodalari. O'zbek maqollari har tomonlama hayot tajribasini aks ettiradi: mehnat, do'stlik, vatan, sevgi, adolat haqida qimmatli hikmatlarni saqlaydi. "Ota ko'rgan o'q yo'nar, ona ko'rgan to'n bichap", "Birovning chuquriga tushma, o'zing tushasan", "Mehnat qilsang — toshni yeysan" kabi maqollar o'zbek xalq falsafasining durdonalaridir.

Topishmoqlar xalq og'zaki ijodining qiziqarli janri bo'lib, bilim va aqlni sinash uchun ishlatiladi. O'zbek topishmoqlari ko'pincha tabiat hodisalari, uy-ro'zg'or buyumlari, hayvonlar haqida bo'ladi. Lapar va askiya esa o'zbek xalqi o'rtasida keng tarqalgan og'zaki hazil-mutoiba janrlari hisoblanadi.

Xulosa

Xalq og'zaki ijodi xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy boyligini saqlash va avloddan avlodga yetkazishdagi asosiy manba hisoblanadi. O'zbek folklori o'zining boy janrlar tizimi, yuksak badiiy saviyasi va umuminsoniy g'oyalari bilan jahon folkloristikasida munosib o'rin egallaydi. Folklor bilan adabiy adabiyot o'rtasidagi aloqa uzluksiz bo'lib, xalq og'zaki ijodidan olingan syujet, obraz va ifoda vositalari yozma adabiyotni boyitib, rivojlantirib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirzayev T. Alpomish dostoni. — Toshkent: Fan, 1968.
2. Jo'rayev M. O'zbek xalq ertaklari. — Toshkent: Adabiyot va san'at, 1981.
3. Husanov N. O'zbek xalq maqollari. — Toshkent: G'afur G'ulom, 1972.
4. Imomov K. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. — Toshkent: O'qituvchi, 1990.
5. Sarimsoqov B. O'zbek xalq topishmoqlari. — Toshkent: Fan, 1984.

